

વિશ્લેષ પંડ્યા : જન્મ સાબરકાંઠાના નાના ગામ કાબોદરામાં, ખેડૂત બ્રાહ્મણ પરિવારમાં થયો હતો. આ સર્જકે ૧૦ વર્ષની ઉંમરે મુંબઈ આવીને સાહિત્યક્ષેત્રે ખેડાણ કર્યું. તેઓ લોકપ્રિય સર્જક તરીકે પ્રખ્યાત થયા. તેમણે ૫૧ નવલકથાઓ, ૧૦ વાર્તાસંગ્રહ, આત્મકથા, સંસ્મરણ તથા અન્ય પુસ્તકો સાથે કુલ ૬૮ પુસ્તકો ગુજરાતી સાહિત્યને આપ્યા છે. ફિલ્મક્ષેત્રે પણ તેઓ પ્રસિદ્ધ બન્યા. ‘સાતજન્મના દરવાજા’ નવલકથાને સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા પુરસ્કૃત કરવામાં આવેલ છે. તેમજ ૧૯૫૩-૫૪ની વાર્તા સ્પર્ધામાં તેમને સુવર્ણચંદ્રકથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. તેમની ઉલ્લેખનીય સાહિત્ય કૃતિઓ ‘મન-મોતી ને કાચ’ અને ‘મીઠાં જળના મીન’ છે. આજે એમના પરિવારના સભ્યો પણ સાહિત્યક્ષેત્રે સેવા આપી રહ્યા છે.

સૂર કૃતિનો - પ્રસ્તુત વાર્તાનો આરંભ બે મિત્રોના શૈશવના સંસ્મરણોથી થાય છે. પણ લેખકનો મૂળ હેતુ ગ્રામ્યજીવન/આદિવાસી વિસ્તારમાં રહેનારા લોકોની દિનચર્યા રહેણી-કરણી તેમજ જીવન જીવવાના અભિગમને પ્રસ્તુત કરવાનો છે. સર્વોદય આશ્રમ અને બુનિયાદી શાળામાં ખેતી, પશુપાલન, હાથસાળ જેવા વિષયોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સાથે શૈક્ષણિક ડૉક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ દ્વારા આદિવાસી પ્રજામાં “વટાળ પ્રવૃત્તિ”નો વિરોધ કરી જનજાગૃતિ લાવવાનું છે. શિક્ષણ અને સુખસગવડના અભાવે લોકો રૂક્ષ થઈ જાય છે અને આધુનિકતાને અપનાવવા તૈયાર નથી થતા. મક્કમતા અને દૃઢ નિશ્ચયથી સફળતા અવશ્ય મળે છે એવો ઉલ્લેખ લેખક એક અભણ કન્યાના માધ્યમથી દર્શાવે છે. તળપદી ભાષાના પ્રયોગથી કૃતિ સરળ અને સહજ બની રહે છે.

જર્જરિત વસ્ત્રની જેમ સગાંવહાલાંની માયા ઉતારી નાખી અવિનાશ ચાલી નીકળ્યો હતો. ગમગીન કોકિલાબાને એટલું જ કહ્યું કે પોતે ફોઈ પાસે ઈડર જાય છે એટલે ચિંતા ન કરવી.

અમદાવાદ છોડી ગાડી ઉત્તર ગુજરાત તરફ આગળ વધી. અમેરિકાથી પાછા ફર્યા બાદ મુંબઈના વાતાવરણમાં એનો જીવ મૂંઝાતો હતો એટલે એને ગમતી વડવાઓની ભૂમિ તરફ અવિનાશ જઈ રહ્યો હતો.

હિંમતનગર ઊતરી એણે લોજમાં જમી લીધું. ઈડરની બસ પકડવા બસસ્ટોપ તરફ એ જઈ જ રહ્યો હતો ત્યાં એક સ્ટેશન - વેગન એની પાસે આવી ઊભી રહી. એના આશ્ચર્ય વચ્ચે ડ્રાઈવરની બાજુની સીટ પર નારાયણ હતો. વૈનમાંથી ઊતરી નારાયણ અવિનાશને ભેટી પડ્યો, ‘કેટલા વર્ષે તને જોયો અવિ !’

‘હા, અમેરિકા હતો થોડાં વર્ષ ! અત્યારે ગામ જઈ રહ્યો છું.’ મુંબઈ છોડ્યા પછી નારાયણ ગુજરાત સરકારના માહિતીખાતામાં જોડાયો હતો. આ વરસે એની બદલી સાબરકાંઠા જિલ્લામાં થઈ હતી. નારાયણ અવિનાશને ઘરે લઈ ગયો. બંનેએ ઘણી જૂની વાતો તાજી કરી.

નારાયણને વૈન લઈ બે દિવસ શામળાજીની પેલી તરફ આદિવાસી વિસ્તારમાં જવાનું હતું. શૈક્ષણિક અને પ્રચારાત્મક ડૉક્યુમેન્ટરી દ્વારા આદિવાસી પ્રજામાં જાગૃતિ લાવવાનું કાર્ય ચાલતું હતું. નમતા બપોરે એણે અવિનાશને કહ્યું, ‘એ પ્રજા વચ્ચે પણ જવા જેવું છે, અવિ ! ડૉક્યુમેન્ટરી ચિત્રો (ચલચિત્રો) બતાવી રાતે અમે શામળાજી પાછા ફરતા હોઈએ છીએ. ચાલ, તને એક નવી જિંદગીની ઝલક જોવા મળશે.’

અવિનાશને ય થયું, ચાલો એક નવો અનુભવ લઈએ. ગામ તો બે દિવસ પછી જવાશે.

નારાયણ સાથે બે માણસો હતા. એક વૈનનો ડ્રાઈવર અને બીજો પ્રોજેક્ટર ચલાવનાર ઓપરેટર. શામળાજી થઈ રાજસ્થાન જતા હાઈવે પર એમની ગાડી દોડી રહી હતી. સૂરજ નમ્યો હતો છતાં સૂકા અને તપ્ત પ્રદેશ પરથી પસાર થવાનું હતું એટલે ગરમ હવાથી અવિનાશના ગાલ શેકાઈ રહ્યા હતા. દસેક માઈલ બાદ જમણી બાજુ શ્વેત મકાનોની નાની વસાહત દેખાઈ. નારાયણે કહ્યું,

‘આ જગ્યામાં સર્વોદય આશ્રમ છે. ખાસ તો આદિવાસી બાળકોને અહીં શિક્ષણ ને તાલીમ અપાય છે. ખેતી, પશુપાલન, હાથશાળ જેવા વિષયોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન લઈ, મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કરી બાળકો તૈયાર થાય છે !’

‘સંચાલન સરકાર હસ્તક છે ?’

‘ના, સરકાર થોડી ગ્રાન્ટ આપે છે એટલું જ બાકી જાહેર ફંડ દ્વારા સંસ્થા નભે છે. આ સંસ્થા બીજી કેટલીક શિક્ષણસંસ્થાઓ પણ ચલાવે છે પણ એમના માર્ગમાં પરદેશીઓની હરોળ મુશ્કેલી ઊભી કરે છે.

‘પરદેશીઓની હરોળ !’ અવિનાશને આશ્ચર્ય થયું.

‘હા, ગોરા મિશનરીઝ !’ નારાયણે જવાબ આપ્યો. ‘એવા ગોરા મિશનરીઓ વરસોથી અહીં ઘૂસ્યા છે અને ગરીબ તથા અભણ આદિવાસીઓને અનેક પ્રકારની મદદ દઈ, લલચાવી વટાણપ્રવૃત્તિ ચલાવે છે !’

‘ઓહ, પણ એ માટે કોઈ પગલાં કેમ નથી ભરતું ?’ અવિનાશ બોલી ઊઠ્યો. ત્યાં તો ગાડી શામળાજીમાં પ્રવેશી એટલે નારાયણે કહ્યું,

‘આ બાજુની ભીલ અને આદિવાસી પ્રજામાં શામળાજીનું મોટું માહાત્મ્ય છે.’

શામળાજીથી બારેક માઈલ અંતરિયાળ જવાનું હતું. નાની-નાની ટેકરીઓ પર આવેલા ઝૂંપડા સાંજના ધૂંધળા ઉજાસમાં ચિત્ર જેવા લાગતા હતા.

‘આ અનેક ટેકરી પરની વસાહત એક ગામ તરીકે ઓળખાય છે. દરેક વસાહતની પોતાની ખુમારી છે.’ નારાયણે કહ્યું.

‘તો આવી ખુમારીવાળી પ્રજા ધર્મભ્રષ્ટ થવાનું કેમ પસંદ કરે છે ?’ અવિનાશે પૂછ્યું.

‘લાચારી... આર્થિક મજબૂરી. આવા છેવાડાના વિસ્તારોમાં નથી પહોંચ્યા શિક્ષણ કે નથી પહોંચ્યા સુખસગવડ. એટલે પ્રજા સામે દેખાય એ માર્ગ લઈ લે !’

હવે અંધારું ઊતરવા માંડ્યું હતું. એક ટેકરીના સપાટ ભાગ પાસે વૈન ઊભી રહી. નારાયણ અવિનાશને એક ઝૂંપડા સુધી દોરી ગયો. બહાર ઊભેલી સ્ત્રીને નારાયણે ભગત વિશે પૂછ્યા કરી. ભગત ન્હાવા બેઠા હતા. અવિનાશ દૂરની ટેકરીઓને તાકી રહ્યો,

‘નગરજીવનથી માઈલો દૂર અપૂરતાં સાધનો વડે આ લોકો શી રીતે જીવન વીતાવતા હશે? અહીં સુધી પહોંચવા ન પાકો રસ્તો છે, ન કોઈ સાધન. પાણી ભરીને આવતી પેલી છોકરી ય દૂરના કોઈક કૂવેથી પાણી લઈ આવતી હશે.’

‘વનવાસીનું જીવન જ એવું છે અવિ ! તને જે વસ્તુ અકળાવે છે, એ એમને માટે સહજ છે.’

એટલામાં ભગત આવી પહોંચ્યા. પેલી છોકરી પણ કાખમાં ઘડો અને માથા પર માટલા સાથે અવિનાશ અને નારાયણ સામે જોતી જોતી ભગતના ઘરમાં ગઈ.

નીચે ઓપરેટરે લાઉડસ્પીકર ચાલુ કરી પડદો લગાવ્યો ભગતે એક જુવાનિયાને સાઈકલ પર રવાના કરી આસપાસની ટેકરીઓ પર અહીં ‘ફિલ્મ’ આવ્યાના ખબર દેવડાવ્યા.

નારાયણ અને અવિનાશ વૈન તરફ ઊતરવા માંડ્યા પણ ત્યાં ભાંજગડ ઊભી થઈ હોય એવું લાગ્યું.

‘શું છે મહમદ, શાની બોલાચાલી છે ?’

‘જુઓ ને સાહેબ, આ રૂપજી કે’ છે કે બધું બંધ કરો ને હેંડતા થાઓ અહીંથી.’

નારાયણે સામે ઊભેલા વાંકડી મૂછોવાળા એ યુવાનને પૂછ્યું, ‘કેમ ગામને ફિલ્મ બતાવીએ એમાં વાંધો શો છે ?’

‘વાંધો સે. અમારે એવી ફિલ્મ નથી જોવી.’ રૂપજીએ મગરૂરીથી કહ્યું.

‘કોણ છે આ?’ અવિનાશે અકળાઈને પૂછ્યું.

‘વટલાઈ ગયેલો અહીંનો આદિવાસી છે, જરા માથાભારે છે.’ નારાયણે અંગ્રેજીમાં ઉત્તર આપ્યો.

‘રૂપજી, સાચેબને કે’ નારો તું કોણ ?’ બોલતી ટોળામાંથી ભગતની દિકરી બસુ આગળ આવી. ‘તારે ફિલ્મ ન જોવી હોય તો હાલતો થા આંઈથી !’

રૂપજીને લાગ્યું કે અત્યારે એના એકલાનું કંઈ ચાલી શકે એમ નથી એથી ધૂંધવાતો, આસપાસ ઊભેલાને ધકેલતો ટેકરી ઊતરી ગયો.

‘લ્યો, તમે હવે ફિલમ ચાલુ કરો.’ બસુએ કહ્યું.

વટાણપ્રવૃત્તિના સમર્થક સામે દીવાલની જેમ ઊભી રહેનારી આ યુવતી સામે અવિનાશ તાકી રહ્યો. આવડી અમસ્તી છોકરી કેવી તેજસ્વી છે. સામાજિક દૂષણો સામે લડવા આ ધરતી આવી તેજ છોકરીઓ તૈયાર કરતી રહેશે તો ધર્માતરણ જેવા દૂષણથી આ ભોળી પ્રજાને બચાવી શકાશે. પ્રોજેક્ટર ચાલુ થતાં આછા અંધારાને ચીરતો પ્રકાશનો શેરડો સામેના પડદાને ઝળાહળાં કરી ગયો ! અહીં જ રોકાઈ, આ પ્રજાની સાથે રહી કાર્ય કરવું જોઈએ. એવી અવિનાશે મનોમન ગાંઠ વાળી.

● માર્ગદર્શક સ્તંભ ●

વિદ્યાર્થીઓ સાથે ગ્રામ્યજીવન અને શહેરીજીવન વિશે ચર્ચા કરી તેની વિસ્તૃત જાણકારી આપવી.

ગ્રામ્ય અને શહેરી જીવનનો તફાવત સમજાવી, શિક્ષિત અને અશિક્ષિત લોકોની સમજણ બાબત માહિતી આપવી. ‘શિક્ષણ દ્વારા જાગૃતિ’ આ મુદ્દા પર વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતચીત કરી મુખ્ય વિષય તરફ વળવું. આપણા સામાજિક દૂષણો તરફ અંગૂઠી નિર્દેશ કરી એક સાચા નાગરિક તરીકે તે દૂષણોને દૂર કરવાના ઉપાયો માટે વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા. અન્યાય વિરૂદ્ધ લડવાની શક્તિ જાગૃત થાય તેવાં ઉદાહરણો આપવાં.

સ્વાધ્યાય

સ. ૧ નીચેના શબ્દો માટે પાઠમાં વપરાયેલ શબ્દ શોધો.

(૧) ઉદાસ - _____	(૨) ચેતના - _____
(૩) પૂર્વજો - _____	(૪) ગરમ - _____
(૫) કેળવણી - _____	(૬) સફેદ - _____
(૭) ઝાંખીપ - _____	(૮) મહિમા - _____

સ. ૨ ઉદાહરણ પ્રમાણે શબ્દ લખો.

દા.ત. સગવડ - અગવડ

(૧) પ્રત્યક્ષ - _____	(૨) અભણ - _____	(૩) ગરીબ - _____
(૪) તાજ - _____	(૫) ઉજાસ - _____	(૬) જમણી - _____

સ. ૩ (અ) પાઠમાં આવતા અંગ્રેજી શબ્દો લખો.

(બ) નમૂના પ્રમાણે શબ્દો બનાવો.

પ્રચાર → પ્રચારાત્મક

(૧) પ્રતીક	(૨) કલા	(૩) સંશય
(૪) નકાર	(૫) હકાર	(૬) સ્પર્ધા

સ. ૪ વિચારીને લખો.

- (૧) અવિનાશ અહીં જઈ રહ્યો હતો _____
(૨) અવિનાશને મિત્ર મળ્યો _____
(૩) નારાયણ કામ કરતો હતો _____
(૪) સર્વોદયમાં તાલીમ અપાય છે _____

સ. ૫ યોગ્ય વિકલ્પ શોધી વાક્ય ફરીથી લખો.

- (૧) મુંબઈના વાતાવરણમાં અવિનાશનો _____.
(ક) શોખ ખીલ્યો હતો (ખ) ધંધો વધુ વિકસ્યો હતો
(ગ) જીવ મૂંઝાતો હતો (ઘ) મિત્ર માંદો પડ્યો હતો
(૨) આદિવાસી પ્રજામાં શિક્ષણ દ્વારા લાવવાની હતી _____.
(ક) ક્રાંતિ (ખ) દૃષ્ટિ
(ગ) જાગૃતિ (ઘ) સમજ
(૩) ધરતી આવી તેજ છોકરીઓ તૈયાર કરતી રહેશે _____.
(ક) સામાજિક દૂષણો સામે લડવા (ખ) પોતાનું ધાર્યું કરવા
(ગ) રાષ્ટ્રનિર્માણ કરવા (ઘ) સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા વધારવા

સ. ૬ યોગ્ય શબ્દ લખો.

- (પ્રવૃત્તિ, મિશનરીઝ, બસુ, સરકાર, આશ્રમ, વિસ્તાર, મિત્ર, મગફળી)
(૧) નારાયણ (૨) ગુજરાત (૩) આદિવાસી (૪) સર્વોદય
(૫) ગોરા (૬) તેજસ્વી છોકરી (૭) રૂપજી (૮) વટાળ

સ. ૭ (અ) આપેલ ઉદાહરણ પ્રમાણે વિશેષણનું ક્રિયાવિશેષણમાં રૂપાંતર કરી તેનો વાક્યમાં પ્રયોગ કરો.

દા.ત. મોડું - મોડેથી

વાક્ય : તમે મારા ઘરે મોડેથી આવજો.

- (૧) પહેલું (૨) ઊંચું (૩) છેલ્લું
(૪) વચ્ચું (૫) નીચું (૬) સામું

(બ) ઉદાહરણ પ્રમાણે ભૂતકાળ નો 'ધ' પ્રત્યય લગાવી તેનો વાક્યમાં પ્રયોગ કરો.

દા.ત. લેવું - લીધું

વાક્ય : મોતીરામે પૈસા લીધા.

- (૧) ખાવું (૨) પીવું (૩) દેવું (૪) કહેવું

(ક) જોડી બનાવો :

(અ)	(બ)
(૧) રાવ ખાધી	- બડબડાટ કરી હેરાન કર્યા
(૨) માથું ખાધું	- ફરિયાદ કરી
(૩) પૈસા ખાધા	- નુકસાન કર્યું
(૪) ભાવ ખાધો	- ભૂલ કરી
(૫) ખત્તા ખાધી	- લાંચ લીધી
(૬) ઠોકર ખાધી	- માન માચ્યું.

સ. ૮ (અ) સમાસ વિગ્રહ કરો :

(૧) સુખસગવડ	(૨) ધર્મભ્રષ્ટ	(૩) વનવાસી	(૪) સગાંવહાલાં
(૫) નરનારી	(૬) ખાવુંપીવું	(૭) દેશપરદેશ	(૮) લાજશરમ

(બ) સંધિવિગ્રહ કરો :

(૧) ધર્માતરણ	(૨) વાતાવરણ	(૩) પર્યાવરણ
(૪) સૂર્યોદય	(૫) અભ્યાસ	(૬) પ્રત્યક્ષ

સ. ૯ આ પાઠ્યપુસ્તકમાંથી કઈ કઈ કૃતિની ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ બની શકે તેની ચર્ચા કરો.

સ. ૧૦ આદિવાસી લોકો વિશે તમારા શબ્દોમાં લખો.

પ્રકલ્પ

★ શૈક્ષણિક ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મની જાણકારી ઇન્ટરનેટ પરથી મેળવો.

વિશેષ વાંચન

પ્રદૂષણ વિશે સજાગતા

બાળકો, તમને તો ખબર જ હશે, કે વાલનવ્યવહારની પ્રગતિને કારણે માણસો આજે ઘણું બધું કામ સરળતાથી કરતાં થયાં છે, જે પહેલાં શક્ય ન હતું, પરંતુ, માણસની આ પ્રગતિએ જ તેને આજે પ્રદૂષણના ભરડામાં ભરાવ્યો છે. અસંખ્ય વાલનોના ધુમાડાને કારણે પ્રદૂષિત થતી હવા માણસો શ્વાસમાં લે છે. તેને કારણે નાનાં બાળકો અને મોટા લોકોમાં રોગપ્રતિકારશક્તિ ઓછી થવાને કારણે શ્વસનસંબંધી રોગો, આંખના રોગો, વારંવાર શરદી-ઉધરસ-કફ જેવા નાકના રોગો, કાનમાં ધાક પડવી જેવા કાન-સંબંધી રોગો, ચામડીના વિવિધ રોગો અને માનસિક રોગો - જેવા કે ઝડપથી થાકી જવું, કામ કરવાનો ઉત્સાહ મંદ થવો વેગેરે બીમારીઓ થાય છે. માટે જ આવી દૂષિત હવાથી આપણું રક્ષણ કરવું જોઈએ. તે માટે -

- ★ પહેલો ઉપાય એ કે નજીકની અવરજવર માટે ચાલતા જવું અથવા સાયકલનો ઉપયોગ કરવો.
 - ★ દૂષિત હવામાં જતી વખતે મોઢા પર કપડું બાંધવું.
 - ★ આપણાં પર્યાવરણવિદોએ બતાવેલો એક ઉપાય સી. એન. જી. પણ છે. તમે જાણો છો, સી. એન. જી. શું છે?
 - ★ તેનું આખું નામ ‘કોમ્પ્રેસ નેચરલ ગેસ’ છે.
- પેટ્રોલની સરખામણીમાં તે ખૂબજ સસ્તું છે.
 - બીજા ઈંધણની સરખામણીમાં તેનો ઉપયોગ કરતાં ખર્ચ પણ ઓછો આવે છે, પ્રદૂષણ ઓછું થાય છે.
 - બીજા ઈંધણોથી ચાલતાં ખાનગી તેમજ સાર્વજનિક વાહનોમાં થોડો ખર્ચ કરીને સી.એન.જી. વાહનમાં ફેરવી શકાય છે.
 - પ્રદૂષણ જેવી વિકટ સમસ્યાને હળવી બનાવવામાં સી.એન.જી. સહાયક બની શકે છે.

સ્વાધ્યાય

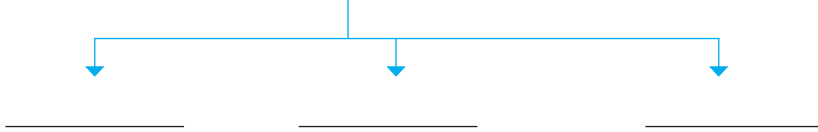

સ. ૧ યોગ્ય રીતે જોડો :-

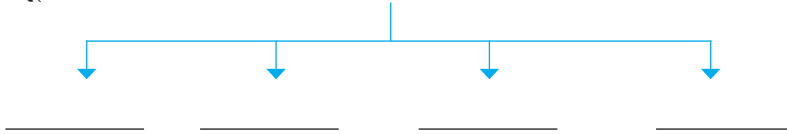
(અ)	(બ)
(૧) પ્રદૂષણ	(૧) હવા
(૨) વાહનો	(૨) ભરડો
(૩) શ્વસન	(૩) ધુમાડો
(૪) દૂષિત	(૪) રોગો

સ. ૨ આકૃતિ પૂર્ણ કરો :-

(૧) સી. એન. જી.ના ફાયદા

(૨) પ્રદૂષણથી થતી બિમારીઓ.

સ. ૩ અહીં હવાના પ્રદૂષણના ઉપાયો દર્શાવ્યા છે તેમ જલપ્રદૂષણના ઉપાયો તમારા શબ્દોમાં લખો.

સર્વ ધર્મ મહાન હોય છે.

